

שער ההלכה

חיוב נשים בבנין בית המקדש *

ראשי פרקים

- א. בנין המקדש - מצות עשה שהזמן גרמה
- ב. מצוות ציבור שהזמן גרמן
- ג. הקמה בגברים וסיוע בנשים
- ד. דעות האחרונים
- ה. בניית המקדש בשבת
- ו. סיכום

* * *

בשנים האחרונות הולך וגובר ב"ה העיסוק בענייני בית המקדש, במהותו ובדיניו, בהלכה ובאגדה. כך מתבררים עניינים רבים מגופי תורה הנוגעים למקדש אשר בחשכת הגלות הארוכה לא היה ללב פנאי לעסוק בהם וללבנם. כך אנו הולכים ונעשים מוכנים יותר לבנין בית המקדש במהרה בימינו.

בנוסף לכך שזו 'הלכתא למשיחא', מצות בנין בית המקדש היא מצות ציבור. אף הגמרא עצמה לא דנה במפורש בגדרי חלות המצוה על הפרטים שבתוך הציבור, ועקב כך רבים מהדינים נלמדים ע"י הפוסקים היישר מלשון הכתוב. מנקודת ראות זו ניתן לבחון את שאלת החיוב ההלכתי החל על נשים בבנין המקדש¹.

א. בנין המקדש - מצות עשה שהזמן גרמה

במצות בנין בית הבחירה הולך בעל ספר החינוך (מצ' צה) כדרכו בשיטת הרמב"ם (סהמ"צ עשין כ) וכולל את כל ציווי העשייה השונים שבפרשיות ספר שמות בתוך מצות עשה זאת, ואינו מחלק אותם למצוות נפרדות. עשיית השולחן, הציץ, המנורה, הפרוכת וכו' - כל אלה הם פרטים בתוך המצוה הכללית של בנין בית הבחירה.

בעל מנחת-חינוך מביא בתחילת דבריו על מצוה זו את גדרי זמן בנייתו של המקדש: "אין בונים את המקדש בלילה, שנאמר 'וביום הקים את המשכן'." למרות זאת בסוף דבריו הוא

* פורסם ב'תחומין' כרך כה, תשס"ה. הערות נוספות של הרב איתם מופיעות באתר.

¹ ראה גם מאמרו של הרב יהודה שביב בתחומין כ עמ' 153, נשים במצוות הציבור - בניית המקדש כמשל.

מבאר שמצוה זו מוטלת על כל ישראל, וגם על נשים, וכמשתמע גם מדברי החינוך: "וזו מן המצוות שאינן מוטלות על היחיד, כי אם על הציבור כולו". ומכאן עולה השאלה: אם זמנה של מצות בניית המקדש הוא רק ביום, הרי זו מצות עשה שהזמן גרמה², שנשים פטורות ממנה?

בלשון הרמב"ם (הל' בית הבחירה א,יב) הקושייה מודגשת אף יותר, שכן הוא מביא שתי הלכות אלה יחדיו באותו סעיף: "אין בונין את המקדש בלילה, שנאמר 'וביום הקים את המשכן' - ביום מקימין ולא בלילה. ועוסקין בבנין מעלות השחר ועד צאת הכוכבים. והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם, אנשים ונשים, כמקדש המדבר."

ב. מצוות ציבור שהזמן גרמן

כשבוחנים דוגמאות נוספות של מצוות עשה שהזמן גרמן ונשים חייבות בהן, עולה שפטורן של הנשים הוא רק במצוות פרטיות, כגון ציצית ותפילין, אך לא במצוות הציבור. משום כך נשים חייבות במצוות 'הקהל', אע"פ שזאת מצות עשה שהזמן גרמה, שהרי מועדה הוא פעם בשבע שנים, בסוכות של מוצאי שמיטה. כמו כן נשים חייבות במלחמת מצוה, אע"פ שאין דרכן לכבוש.

אולם לא כך עולה מסוגיית הגמרא (קידושין לג,ב ואילך) העוסקת במצוות עשה שהזמן גרמן, ולכל אחת ממצוות העשה שהזמן גרמן נשים חייבות בה, יש לימוד מיוחד מן התורה שממנו נקבע החיוב אף לנשים. חיוב נשים ב'הקהל' נלמד מהפסוק "הקהל את העם, האנשים והנשים והטף" (דברים לא,יב), ואילו היו נשים חייבות באופן גורף במצוות ציבור שהזמן גרמן, לא היה כל צורך בפסוק או בלימוד מיוחד כדי לחייבן בהקהל. וביותר, שהגמרא מנסה ללמוד מהקהל חיוב נשים בכל מצות עשה שהזמן גרמא, ולא דוחה זאת מצד היותה מצוה

² המרחשת (סי' כב אות ה) כתב שמצות בנין בית הבחירה היא מצות עשה שלא הזמן גרמה, וכך כתב גם בשו"ת בית-יצחק באחד מתירוציו (או"ח סי' ג אות ז), ע"פ הגדרת הטורי-אבן (מגילה כ,א וחגיגה טז,ב) לגבי מצות מילה, שהיא חד פעמית, ואע"פ שאין זמנה בלילה, הרי למחרת חוזר זמן חיובה של אותה המצוה בדיוק, ולא נוצרת אז מצוה חדשה ולא חיוב חדש, שלא כמו בציצית ותפילין וכד'. בכהאי גוונא אין זאת מ"ע שהזמן גרמא. אולם רוב הראשונים כתבו שלא כטורי-אבן - עי' תוס' קידושין כט,א ד"ה אותו, ורמב"ן וריטב"א ור"ן שם; ותשובת מהר"ח או"ז סי' יא. וכבר האריך בקהילות-יעקב (קידושין סי' לב) לדחות את סברת בעל טורי-אבן.

הר"י קפאח הביא במהדורת משנה-תורה את תירוצו של בעל זרע-ברוך, ועל פי הגדרתו בסוגיית מ"ע שהזמן גרמה, אם בית המקדש נבנה בלילה הריהו כשר. אולם קשה עליו מדברי הירושלמי (יומא פ"א ה"א): "הקמת לילה פסולה לעבודת היום". וכבר השיגו האחרונים על המנחת-חינוך (מצ' צה) שאמר כך - ראה מנחת-סולת על המנחת חינוך שם; קהילות-יעקב שבועות סי' י; חזון-נחום סי' מח. במרחשת שם תירץ עוד, שאשה פטורה מבנין בית המקדש, כי "כל אלו הן מצוות וחובות מדיניות שאינן מוטלות על הנשים".

ציבורית.³

ג. הקמה בגברים וסיוע בנשים

בהלכה שצוטטה לעיל (הל' יב) קבע הרמב"ם שני דברים:

I. זמן בניית המקדש הוא רק ביום, שנאמר "וביום הקים את המשכן".

II. הכל חייבים בבניית המקדש, בין גברים בין נשים. החובה היא לבנות ממש וכן לעזור לבנייתו בין בגוף ובין בממון, כמו שהיה במשכן שבמדבר.

הכסף-משנה מביא את המקור להלכות אלו: בניית המקדש ביום בלבד נלמדת מהגמ' בשבועות (טו,ב), וחיוב נשים במצוה זו נלמד מפסוקי התורה במשכן "ויבאו הנשים על האנשים" (שמות לה,כב), "וכל אשה חכמת לב בידיה טור" (שם, כד) וכו'.⁴

לאור פסוקים אלה, וכשמדייקים בלשון הרמב"ם, מתבארים גברי החיוב של הנשים במצוה זו. הרמב"ם אומר שהקמת המקדש היא רק ביום, כמו שכתוב "וביום הקים את המשכן". כלומר: מה שנוהג רק ביום הוא בניית המקדש והקמתו בפועל - הנחת היסודות והקמת הקירות וכיו"ב. מאידך גיסא, הדברים שאינם קשורים במישרין להקמת הבית, כמו תרומת הרכוש וטוויית האריגים וכיו"ב, נוהגים בין ביום ובין בלילה, ואין מפסיקים בהם בצאת הכוכבים.

אם כן, רק הבנייה עצמה תלויה בזמן, בעוד שכל שאר הדברים הכלולים במצוה זו אינם תלויים בזמן, ולכן נשים חייבות בהם. כך מדויק מלשון הרמב"ם שנוקט שתי לשונות - "לבנות" ו"לסעד". מחובת הבנייה וההקמה פטורות הנשים, משא"כ מחובת הסעד והסיוע.⁵ הפסוקים בספר שמות שמשמשים כמקור לדברי הרמב"ם, לפי הכסף-משנה, עוסקים בנשים שטוו את חומרי הגלם, ותרמו את רכושן למשכן.⁶

³ [הגמרא אינה דוחה כך, משום שלא הכלל יצר את החיוב, אלא הלימודים השונים. רק לאחר שאנו מצרפים את הלימודים לכלל כלל אחד, אז עולה בידינו: מצוות עשה ציבוריות אף נשים חייבות בהן, שאף הן מכלל הציבור. - הערת עורך תחומין (י.ש.)]

⁴ הרמב"ן (בחידושי לקידושין לו,א) חולק על הרמב"ם וסובר שמה שכתוב במשכן "ויבאו הנשים על הנשים" אין זה מפני שהנשים צוו אלא "נשים מעצמן הביאו", וכן כתב הריטב"א (שם). בצינוי מהר"ן (על הרמב"ם) מוכיח מב"ב ד, שנשים חייבות ממש, כפי שהיה במשכן וכך ביארו מעשי-למלך (אות יד) ואהל-יהושע (ח"א סי' נב אות ד), ובדומה לכך תירץ בעל כלי-חמדה על התורה (שמות עמ' 302).

⁵ [והלא מפורש כתב הרמב"ם "והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם, אנשים ונשים"? - הערת עורך תחומין (י.ש.)]

⁶ בכל הפסוקים בתורה (שמות לה,כב; כד-כה; כט; לו,ו), המלמדים שנשים השתתפו בבנין המשכן, לא מדובר בבנייה עצמה, אלא בהכנת חומרי הגלם ובתרומתם.

בכלל הסעד בגוף ובממון קיים גם כל מה שנבנה בהר הבית מסביב למקדש. וכך כתב הרדב"ז (על הרמב"ם): "ומסתברא לי, דווקא משער ניקנור ולפנים, שנקרא 'מקדש' אין בונין אלא ביום. אבל הר הבית שהוא כנגד מחנה לוייה בונין אפילו בלילה. וקרא מסייע לי, דכתיב 'ביום הקים את המשכן' - ולא חצר אוהל מועד." כיון שכך, בחלקים אלה של הר הבית מחויבות גם נשים. ועיין בקהילות-יעקב המובא להלן, שכל הנעשה לצורך המקדש כלול במצות הבנין. ודבריו מבוארים, שהרי פרטי הבנייה בכל הר הבית מובאים במשנה (מידות פרקים א-ב) ונפסקו להלכה (רמב"ם הל' בית הבחירה פ"ה, סמ"ג מצות עשה קסג ועוד). אם כן, גם דברים אלו הם חלק מהמצוה, כמו הסעד בגוף ובממון.

ד. דעות האחרונים

רבים בדורות האחרונים תירצו את קושייתינו באופן זה:

א. ה"ר מלכיאל מלאמז'ה, בעל שו"ת דברי-מלכיאל, כתב (ח"ה סי' צט): "נראה דרק בנין ממש אסור בלילה, כדילפינן מקרא... אבל תיקון והכנת הדברים הצריכין לבנין מותר אף בלילה. ולזה יש לומר, שמה שכתוב שנשים חייבות קאי על ולסעוד בעצמן ובממונם. וכן נראה ממאי דמסיק כמקדש המדבר, ושם כתיב רק לעניין הכנת הדברים, אבל גוף ההקמה היתה באנשים." ועיין שם תירוצים נוספים.

ב. בעל ספר הר-המוריה, שחי בדורו של הדברי-מלכיאל, כותב בחידושו על הרמב"ם (אות כח): "הנה בעניין ממון פשוט שנתחייבו הנשים... והא דכתיב דחייבות בגופן אינו אֶבְנִין, כיון דאין בונים אותו רק ביום, והוה ליה מצוות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות. וצריך לומר דחיובא רמי עלייהו לסעוד בגופן, והיינו כגון להביא הדברים הצריכים לבנין, וכמו שמצינו במשכן... שלא סייעו בבנינו אבל טוו את העזים. ועוד, דדווקא בבנין המקדש גופיה אין מקימין אלא ביום, דהיינו דומיא דהעמדת הקרשים, אבל לתקן הקרשים ועשיית הכלים, נראה לי דשפיר דמי אפילו בלילה."

ג. הרב חיים פלאג'י (בספרו חיים-ומלך על הרמב"ם) מביא את הקושיה בשם רח"א בכור, ומשיב: "סיוע בגופם ובממונם לעשות הזמנה לבנין מותר בלילה, דקרא קפיד 'וביום הקים את המשכן', והיינו הקמתו שהוא בנין בנוי, ובמשכן טוו הנשים."

ד. הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהילות-יעקב שבועות סי' י) מסכם: "דווקא הקמת ביהמ"ק וגמרו אינה בלילה; אבל כל ההכנות לעבודת הקודש, כאריגת היריעות ועשיית האדנים וכיו"ב, ודאי כשרה גם בלילה. דרק על הקמתו אמרה תורה 'וביום הקים' - ביום אתה מקימו."

והמצוה דבנין בית המקדש היא ודאי גם על כל ההכנות והעשיות השייכים לצורך ביהמ"ק, וזה נוהג גם בלילה.⁷

הוכחה נוספת להסבר זה היא, שברשימת המצוות שהזמן גרמן שנשים חייבות בהן, המובאת בקידושין (לד,א), וכן ברמב"ם הל' ע"ז יב,ג, לא מוזכרת מצות בנין בית הבחירה, ואין זה אלא משום שבחלק המצוה שהזמן גרמו, הבנייה, רק גברים חייבים.

ה. בניית המקדש בשבת

גם לאחר הסבר זה ניתן להקשות: הרי המלאכות שמסביב לבניה, כגון אריגה ותרומה ועשיית הכלים, שנשים חייבות בהן, הן אסורות בשבת, ואם כן אף הן מצוות עשה שהזמן גרמן, וגם ממלאכות אלה צריכות נשים להיות פטורות?

אולם מלאכות אלה אינן נוהגות בשבת, לא מפני שבשבת אין מצוה לבנות את בית המקדש, אלא מפני שבשבת יש איסורי מלאכה שמונעים את הבנייה ואת שאר המלאכות. בניגוד ללילה, שאינו זמן בנין המקדש, יום השבת הוא בתוך זמן המצוה, ואם בדיעבד נבנה בו - המקדש כשר. יש כאן איסור ולא פסול. כך מובא ביבמות (ו, א), שאין בנין המקדש דוחה את השבת, משום ד"שאני לאווי דשבת, דחמירי" - הרי שמבחינה עקרונית המצוה קיימת בשבת. כך כתב בעל קהילות-יעקב (שם): "אין זה נקרא מצות עשה שהזמן גרמא... כיון דהמצוה באמת אינה דחוייה ביום זה, רק אריא דאיסורא רכיב עליה."

ו. סיכום

- I. נשים מחוייבות כגברים במצוה הציבורית של בנין בית המקדש.
- II. בבנין הבית ובהקמתו בפועל חייבים רק הגברים.
- III. בכל מה שמסביב, כמו תרומת החומרים והכסף, טוויית האריגים והיריעות, הכנת האדנים והקרשים, עשיית כלי המקדש, ואף הבנייה בהר הבית מחוץ למחנה לוויה - בכל אלו נשים וגברים חייבים באותה מידה.

⁷ בקהילות-יעקב ובהר-המזרח מדובר גם על עשיית היריעות והאדנים והקרשים, ומבואר שנשים חייבות באלו, אף שמפסוקי התורה היה יכול להשתמע שהם חלק מהבנייה עצמה שנוהגת רק ביום.